

Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

UOT 801.73

FƏXRƏDDİN EYLAZOV*

HATİF İSFAHANI (ORDUBADI) HAQQINDA BƏZİ QEYDLƏR

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi, qədim Nuh yurdu Naxçıvan, Şərqi elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Naxçıvanın görkəmli elm və mədəniyyət xadimləri Azərbaycanda və onun hüduqlarından kənarında müxtəlif vilayətlərində və dünyanın bir çox ölkələrində tanınır, öz elmi əsərləri ilə məşhurdular. Onlar arasında alimlər, filosoflar, ilahiyyatçılar, tarixçilər, dilçilər, hüquqşünaslar (fəqihlər), riyaziyyatçılar, həkimlər və s. mütəfəkkirlər vardır.

Orta əsrlərdə Naxçıvanda və onun ayrı-ayrı şəhərlərində, xüsusilə Ordubadda elm və mədəniyyətin inkişafı dünya səviyyəli şəxsiyyətlərin və onların yaratdığı elmi əsərlərin meydana çıxmasında mühüm amil olmuşdur. Məqalədə XVIII əsrin birinci yarısında İsfahanda anadan olub, Hz. Hüseyin soyundan gələn ailəsi Səfəvilər dövründə Azərbaycanın Ordubad şəhərindən köçüb İsfahanda məskunlaşmış Hatif İsfahaninin həyatı və yaradıcılığı araşdırılmış və Hatif İsfahani kimi tanınmış əslən Ordubadlı olan həmyerlimizin elmi fəaliyyətinin daha ətraflı tanıtılmasına çalışılmışdır.

Açar sözlər: *Hatif İsfahani, tərcibənd, orta əsirlər, divan, bəzəşt dövrü, İraq lirikasi.*

Hicri qəmərinin XII (XVIII əsr) əsrdə yaşamış, əsilləri Naxçıvanın dilbər guşəsi Ordubaddan olan Hatif İsfahani (Ordubadi), Sədi və Hafiz üslubunda gözəl tərcibəndlər yaradan yazıçı və şairlərdən biri idi. Varlığın vəhdəti mövzusunda beş beytdən ibarət olan məşhur misrası Hatifi böyük ustadlar aləminə yaxınlaşdırırdı. [1, s. 92]

Mistik mövzular bir çox hallarda Şərq şerinin və nəsrinin mənbəyi olduğu və ən görkəmli ədəbi əsərlərin mistika işığında ortaya çıxdığı üçün geniş və zəngin təsəvvüf sahəsi uzun müddət şair və yazıçılar üçün zəngin bir mənbə olmuşdur. Bununla yanaşı mistik fikirlər müsəlmanların mütləq həqiqətə çatmasının yolu olmuşdur. Digər tərəfdən, şərq ədəbiyyatında lirik şeirlərdə mistik terminlərdən istifadə edərək həmişə sufi təcrübələrini və təlimlərinin mənalərini başqa bir səviyyə daşıyırlar ki, bu da ədəbiyyat sahəsini həqiqət və ona çatmağın yolları haqqında düşünmək üçün bir kanala çevirir. [2, s. 106]

Təsəvvüfün poeziya sahəsindəki və xüsusən də lirik aləmdə əks olunması, mistik ariflərin və mistiklərin səyahətindəki romantik məqamı təsvir etməklə yanaşı, mistik düşüncə sahəsindəki vacib mövzuları və həyatı məsələləri də ifadə edə bilər, ən yüksək formalı insan həyatı təqdim olunur. Buna görə də müxtəlif dövrlərdə şairlərin zövqlərindən istifadə edərək xüsusi bir mistik ehtiras təcrübəsini şeirlərində əks etdirmək missiyasını öz üzərinə götürmələri təbiidir. [1, s. 31]

Mistik bir şair olan Hatif İsfahani, qaydış dövrünün bu sahədəki üstün şairlərindən biridir. Şərq ədəbiyyatının bir çox tədqiqatçısı sufi böyüklərinin irəli sürdüyü yüksək irfani fikirləri mənəvi mənbələrə əsaslanaraq sadə, səlis və xoş bir dildə ifadə etdiyinə inanırlar. Hatif İsfahaninin ölməz və misilsiz şah əsəri onu farsdilli şairlər arasında məşhur edən tərcibəndliyə üstünlük verməsinə baxmayaraq, həm söz, həm də qrammatik dəqiqliyi baxımından mistik və romantik lirik şeirləri zövq və ədəbiyyat həvəskarlarının diqqətini çəkmiş və onu öz dövrünün şairləri arasında fərqləndirmişdir. [3, s. 85]

Seyyid Əhməd Hüseyni təxəllüsü Hatif, hicri 12-ci əsrin birinci yarısında İsfahanda anadan olmuş və bu şəhərdə riyaziyyat, tibb və hikmət elmlərini öyrənmişdir. Təhsilini Mirzə Məhəmməd Nasir İsfahanidən almış və şeirdə Müştəqdən rəhbər və müəllim kimi istifadə etmişdir. Sabahi, Azar və Sehba kimi insanların əhatəsində Mirzə Məhəmməd Nasir və Müştəqla tanış olmuş və dostluq etmişdir. Bu şairin xarakteri ilə bağlı deyilməli məqam ondadır ki, bəziləri onun heç vaxt zamanın padşahlarını tərifi etmədiyinə inanır. Seyid Əhməd Hatif həm farsca, həm də ərəbcə şeir yazmışdır. Ondən yadigar qalmış şeirlər toplusunda təxminən 25.000 beyt var və bunlara tərəcibənd, qəzəl, qəsidə, qitə və rubai daxildir. Hatif İsfahaninin Divanı ilk dəfə Tehranda daş çapı ilə kiçik həcmdə nəşr olunmuşdur. [3, s. 128]

Tərəcibəndlərində Sədi və Hafizin davamçısı idi və əksər tərəcibəndlərini onları təqlid edərək söyləmişdir. Hatifin tərəcibəndləri “dinlər arasında birlik” mövzusunun ən yaxşı və ən gözəl nümunələrindən biridir. Hatifin “ dinlərin birliyi “səmavi dinlərə qarşı bu birləşdirici görüşü, mahiyyət və ya tövhid vəhdəti məsələsinə mistik bir yanaşmadır ki, bunun ən yaxşı nümunəsi Qurani-Kərimin ayələrinə mistik təfsirlərdə tapıla bilər. Şeirinin sözləri, şərhlər və obrazlar baxımından incə və lirikdir. Bütün misralada açıq bir uyğunluq və ahəngdarlıq var. Şairin dili həddindən artıq mistik terminlərlə dolmamış və yalnız tələb olunan terminlərdən və tanış mistik ifadələrdən istifadə etmişdir. Şeirən ağırlığı və axıcılığı da melodik və gözəl seçilmiş, hər misranın dinamizm və sükunət dərəcəsi mənə və konsepsiya ilə nisbətdə nəzərə alınmışdır. Nəhayət, bəzi yazıçılara görə, Hatif şeirlərinin insana yaxşı təsiri və şöhrəti daha çox dərin bir mənə gətirən bir vasitə halına gələn şeirin uyğun formatı və dili ilə bağlıdır.

Şərq şeiri ilə mistisizm arasında çoxdan bəri iki tərəfli bir əlaqənin olduğu göz qabağındadır. Çünki mistika bir çox şərq şeirinin formalaşmasının mənbəyi olduğu kimi, şeir dili də mistik düşüncələr üçün də uyğun bir platforma olmuşdur. [4, s. 29]

Şeirində İraq dövrünün mistikasına xüsusi diqqət ayıran Hatif İsfahani, İraq üslublu lirikasında eyni mənə daşıyan lirikanın çoxunda sevgiyə xüsusi diqqət yetirmişdir.

Ədəbi qayıdış dövründəki Hatif, yalnız ədəbiyyatın tarixi kitablarındakı tarixi dəlillərə görə deyil, həm də o dövr əsərlərini oxuyaraq əsərlərinə mistik təsir göstərdiyini təsdiqləyən peşəkar mistik şairlərdən biridir. Sevgi anlayışı “mistik” düşüncələr və poeziya arasında ən vacib ortaq ünsür olduğundan şeirin mehvəri, xüsusən lirik poeziya və bütün mistik düşüncələrin mehvəri hesab edilə bilər. İsfahani zövqünü tasavvuf ilə zənginləşdirən və şeiri mistik bir rəng və xarakter almış şairlərdən biri idi. [5, s. 167]

Şərq şeirinin əvvəlki mövzularına və əhəmələrinə qayıdaraq, bu konsepsiya üçün lirik şeirdən daha uyğun bir məzmun düşünməyib. Bütün tərəcibəndlərinin əsasının bu mövzuya dayandığını görmək olar. Lirik şeirlərinin çoxunu mistik həvəslə yanaşı, romantik bir cazibə meydanına çevirib. Bunu təsdiqləmək üçün onun lirik şeirlərini araşdırarkən bəzi xüsusi mistik terminlər ortaya çıxararaq mistik bir məhəbbət göstərir və bu şeirlərdə hər zaman bəhs edilən sevginin fəvqündə bir aşiqdən bəhs edən eyni məhəbbət olduğunu sübut edə bilər. Əslində, bu konsepsiya, birlik fikrinə əsaslanan İraq üslublu tərəcibənd kimi Hatif tərəcibəndində də mövcuddur. [6, s. 113]

Təsəvvüfdə əhəmiyyətli olan və mistik şeirlərdə görülə bilən başqa bir konsepsiya sevmək, kədərlənmək və ürəkdən qəbul etməkdir. Həqiqi sevgi mövzusunun özündə ehtiva edən anlayışlar olduqca genişdir və hamısının təsəvvüfə meyl edən şairlərin poeziyasında axtarılması və xatırlanması daha geniş mövzu tələb edir, lakin Hatifin şeirindəki məqamlara qısa nəzər salmaqla mövzunun ümumi olduğunu söyləyə bilərik. Hatifin tərəcibəndlərinin hamısında sevgi, yanma, ərime, əlaqə və matəm görülə bilər və hətta İraq dövrünün mistik tərəcibəndinin təsiri də onun

şeirində açıq şəkildə görünür.

Hatifin qəzəli mistik ehtirasdan məhrum deyil, lakin bu mistik ehtirasın dərəcəsi o qədər gülcü deyil ki, qəzəllərin çoxunun arxasında varlığın birliyi haqqında fəlsəfi və dərin fikir aydın şəkildə anlaşılsın. Daha doğrusu, qəzəllərinin əksəriyyətində aşiqin şikayəti, ayrılıq və həyacan yangı və yarla görüşmək istəyi, dərin fəlsəfi və mistik düşüncələrdən daha çox görülür. [6, s. 25]

Şəkil: Hatif İsfahaninin “Divanı”

Mistik qəzələrin müzakirəsində ortaya atılan başqa bir məqam da dilə diqqətdir. Mistik dil və lirik poeziya haqqında deyilənləri nəzərə alsaq bu dilin Hatif İsfahani qəzəllərində necə olduğunu araşdırmaq olar. Hatifin lirik şeirlərində lirik dil üçün sadaladığımız bəzi obrazlar var. Hatifin Divanını diqqətlə izlədikdə bu obrazların tamamilə mistik anlayışlara həsr olunduğu bir sıra lirik şeirlərdə aydın görmək olar.

Ayrıca qəzəldə xəyanət və bir müsəlmandan üz çevirmə ilə əlaqəli sözlərin istifadəsi Hatifin bəzi şeirlərində görülə bilən mistik mənanı göstərə bilər.

Hatifin divanındakı qəzəllərin az olduğunu nəzərə alsaq, eyni miqdarda şərhələr onların mistik cəhətlərini də gücləndirə bilər. Hatif şeirinin ətraflı araşdırmasında cismi bədənin inkar edilməsi, şikayət, həvəs, yoxsulluq, kəşf və intuisiya, cəsarət, qeyrət, qorxu və ümid və s. kimi digər mistik mövzular da tapıla bilər. Əlbətdə bəhs edilən faktlar ədəbi qayıdış dövrünün bu məşhur şairinin qəzəllərində təsəvvüfün əks olunduğunu və əhəmiyyətini açıq şəkildə göstərir. [7, s. 153]

Bu qəzələrin mərkəzində sevgi konsepsiyasını nəzərə alaraq göstərir ki, şairin təsəvvüfdəki şəxsiyyətlərin cahilliyinə baxmayaraq yalnız dəlilləri nəzərə alaraq şairin əvvəlki dövrlərin şeirlərində bu konsepsiyaya yenidən baxma yanaşmasını başa düşmək mümkündür. Bu şəkildə

təsəvvüf və təsəvvüfün durğunluğu dövründə davranış qaydaları, dərvişlər və hətta mistik düşüncə tərzı və həqiqı sevgı mövzusunun ədəbiyyatda əks olunması da göstərilə bilər. Bu onu göstərır ki, Hatif və digər şairlər bu dövrdə əvvəlki dövrlərə qayıtsalar da, ancaq o dövrün cəmiyyətindəki zehni atmosferin təsiri altında keçmişin şeirini təqlid etməyi belə, heç vaxt bacarmadılar. Əvvəlki dövrlərin şeirlərini öz şeirlərində əks etdirə bilmədilər. (8)

Hatif İsfahaninin Divanı qəsədələr, qəzəllər, qıtələr, rübayi və lirik şeirlərdən ibarətdir. Hatif, dəyərli irs ilə yanaşı, iki övlad də miras qoyub getmişdir. Hatifin qızı "Sayyida Begum" adlanırdı və "Rəşah" ləqəbini almış və dövrünün ən bəlağətli qadınlardan biri idi. Hatifin digər övladı Seyid Məhəmməd, Səhab ləqəbini almışdır. Səhab, atası kimi şairlik bacarığından əlavə tibbdə də bacarıqlı idi. "Rəşəh" və "Səhab" həm şeir yazmaq yolunda atalarının yolunu tutdular, həm də şeirlərini izlədilər və bir şeir toplusu onlardan yadigar olaraq qaldı. [8, s. 51]

Hatif İsfahani bütün ömrünü İsfahanda keçirmiş yalnız 1188 (1774) – cü ildən ömrünün sonlarını İranın Qum şəhərində keçirmiş, hicri 1198 (1783)-cü ildə Qum şəhərində vəfat etmiş və orada dəfn edilmişdir. Şifahi mənbələrə görə, çox güman ki, onun qəbri Xanım Məsumənin (ə.s) ziyarətgahının köhnə həyətidə idi və hazırda heç bir izi yoxdur.

ƏDƏBİYYAT

1. لّوا پٲاچ، دی اور م تارا شت نا، یون شم رد ی اور یاقی طوب، (۱۳۸۹)، اضردی ح، یلکوت.
2. مچنپ پاچ، ری بکری م تارا شت نا، هی فوص ثاری م شزرا، (۱۳۶۲)، نی س حل ادب ع، بوک ی ن ی ر ز.
- 3- Rendani Xiyabanından (Hafizin həyatı və düşüncəsi haqqında), Sokhan Yayınları, 15. nəşr. 2001.
- 4- Şafie Kadkani, Məhəmməd Rza, Şəms Təbriz lirik şeirlərinin giriş, seçim və şərh, Sokhan Yayınları, üçüncü nəşr. 1999.
- 5- Saboor, Dariush, Afaqeh Ghazal Farsi (Başlanğıcdan bu günə qədər qəzəl və lirikanın təkamülü ilə bağlı Kritik Tədqiqatlar), Zovar Yayınları, İkinci Basım. 2005.
- 6- Səfa, Zabihullah, İran Ədəbiyyatı Tarixi, Cild 3, Ferdows Nəşrləri, üçüncü nəşr. 1987.
- 7- Gholamrezaei, Məhəmməd, Fars şeirinin bilik tərzı (Rudakidən Şamloooya), Jami Nəşrləri, Birinci Basım. 2002.
- 8- Hətef İsfahani, Seyyid Ahmad, Divaneh-e-Ashar, (Vahid Dəstgerdi'nin düzəldilmiş versiyası və digər əlyazmaları və çap olunmuş nəşrləri ilə, Hətefeh'in İqbal Aştiani'nin tərcümeyi-halı ilə qarşı-qarşıya gəlmək), Negah Yayıncılık İnstitutu, üçüncü nəşr. 1999.

***AMEA Naxçıvan Bölməsi**
E-mail: eylazov.f@gmail.com

Fakhrəddin Eyləzov

SOME NOTES ABOUT HATIF ISFAHANI (ORDUBADI)

An integral part of Azerbaijan, the ancient land of Noah, Nakhchivan, was one of the centers of science and culture of the East. Prominent figures of science and culture of Nakhchivan were known in Azerbaijan and abroad, in different regions and in many countries of the world, they were famous for their scientific works. Among them were scientists, philosophers, theologians, historians, linguists, lawyers (alfaki), mathematicians, doctors and other thinkers.

In the Middle Ages, the development of science and culture in Nakhchivan and its individual

cities, especially in Ordubad, was an important factor in the emergence of world-class personalities and their scientific works. The article examined the life and work of Hatif Isfahani, who was born in Isfahan in the first half of the 18th century, descended from Hazrat Hussain, and whose family moved from Ordubad to Isfahan, during the Safavids and tried to popularise his scientific activity in more detail.

Keywords: *Hatif Isfahani, terjiband, Middle Ages, divan, Bazgasht period (Return), Iraqi lyrics.*

Фахреддин Эйлазов

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ О ХАТИФ ИСФАХАНИ (ОРДУБАДИ)

Нахчыван, неотъемлемая часть Азербайджана, была древней страной Ноя, одним из центров науки и культуры Востока. Выдающиеся деятели науки и культуры Нахчывана, известные в Азербайджане и за рубежом, в различных регионах и многих странах мира, славились своими научными трудами. Среди них были ученые, философы, теологи, историки, лингвисты, юристы, математики, врачи и другие мыслители.

В средние века развитие науки и культуры в Нахчыване и отдельных его городах, особенно в Ордубаде, было важным фактором в появлении личностей мирового уровня и созданных ими научных работ. В статье рассматривается жизнь и творчество Хатифа Исфакхани, который родился в первой половине XVIII века в Исфакхане. Его семья, которая в период Сефевидов переехала в Ордубад и поселилась в Исфакхане, относилась к роду имама Хусейна. Наряду с жизнью и творчеством Хатифа Исфакхани, нашего соотечественника из Ордубада, была изучена и подробно представлена его научная деятельность.

Ключевые слова: *Хатиф Исфакхани, терджибанд, средние века, диван, период Базгашт (Возвращение), Иракская лирика.*

(Filologiya elmləri doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 08.07.2021

Son variant 10.09.2021